

چارچوبی نوین برای تعامل معماری جمعی در طراحی مجموعه های مسکونی معاصر

New Framework for Interaction of Community Architecture for Designing Contemporary Housing Complexes

• حامد کامل نیا^۱

چکیده

استفاده از رویکرد "معماری جمعی" و با روش های مشارکتی معنادار همواره مورد بحث بوده و نکات مثبت و منفی آن موافقان و مخالفان خود را به همراه داشته است. تجارب عملی استفاده از روش های مشارکتی نشان می دهد، مسکن (مجموعه های مسکونی) بستر مناسبی برای استفاده از روش های مشارکتی در معماری هستند تا از طریق فهم و درک صحیح الگوهای رفتاری ساکنان بتوان به ارتقاء کیفیت محیط مصنوع و در نهایت بالا بردن میزان احساس جمعی و توسعه افراد بهره جست. در قرن بیستم توجه به استفاده از روش های مشارکتی که بتواند محیطی پاسخگو را بوجود آورد در سه دوره قابل بازشناسی است: دوره اول در فاصله پس از جنگ های جهانی تا جنبش های مدنی ۱۹۶۹ صورت می گیرد که در این دوران بیشتر روش تجربی مشارکتی قابل مشاهده است، دوره دوم در فاصله سال های ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۵ است که مباحث نظری مشارکتی در عمل و توسط معماران برجسته مورد استفاده قرار می گیرد و دوره سوم بعد از ۱۹۸۵ به تعیین و تفکیک نقش معمار و کاربر و دیگر افراد دخیل در فرآیند طراحی مشارکتی می پردازد و تاکید آن بر الگوهای رفتاری و درک آن می باشد. در نهایت استفاده از روش های صحیح مشارکتی در معماری می تواند نتایج موثری در راستای اعتلای زندگی ساکنان به همراه داشته باشد در حالی که اگر از روش های صحیح و در مکان مناسب به کار گرفته نشود می تواند نتایج معکوس داشته باشد.

واژه های کلیدی:

معماری جمعی، معماری مشارکتی، کاربر، مسکن، معماری معاصر.

۱. مقدمه (تعریف مساله، ضرورت و هدف)

مسکن یک الگوی فرهنگی از نحوه زندگی ساکنان را به نمایش می‌گذارد. از این رو مسکن تنها یک محصول که باید تولید شود نیست بلکه نتیجه یک فرآیند است. مهم‌ترین موضوع در این فرآیند فرد یا افرادی هستند که در آن زندگی می‌کند. یکی از مهم‌ترین مباحث مطرح شده در خصوص معماری مسکن که به ویژه در نیمه دوم قرن بیستم و پس از جنگ‌های جهانی مطرح گردید این بود که کاربران فاصله زیادی با آنچه ساخته می‌شود دارند. در حالی که در بسیاری از جوامع مسکن چیزی بیش از یک ساختار فیزیکی است. مسکن یک ارزش اجتماعی-فرهنگی است. از آنجا که مسکن برای افراد ساخته می‌شود پس می‌بایست افراد در فرآیند تولید نقش داشته باشند. شوئنوتر در کتاب مسکن، حومه و شهر از مسائل گوناگون (بویره موضوعات اجتماعی) حوزه مسکن پس از جنگ جهانی دوم سخن می‌گوید (شوئنوتر، ۱۳۸۹).

"جان ترنر" در کتاب خود "خانه سازی با مردم" که در سال ۱۹۷۶ میلادی منتشر کرد، معتقد است زمانیکه مردم در کنترل تصمیمات راجع به طراحی، ساخت و مدیریت مسکنشان نقش دارند، فرایند و محصول موجب ارتقاء رفاه اجتماعی آنها می‌شود. زمانیکه مردم نقشی در آن ندارند طرح، محصول خود مانعی برای اهداف باد شده است. مساله طراحی مشارکتی به دنبال بهبود وضعیت زندگی افراد تا جاییکه امکان پذیر باشد.

فراهم آوردن مسکن ایده های خاص را درباره مسکن مورد خواست دارند در حالی که کمتر به نقش سکونت کننده بنا فکر می‌کنند. این وضعیت بیشتر نشأت گرفته از این تصور است که مشارکت عمومی کارایی لازم را ندارد و هزینه بر است؛ و اینکه مردم نمی‌دانند چه می‌خواهند در حالیکه یک فرد تحصیل کرده با متخصص در امر مسکن بهتر می‌خواند این موضوع را درک نماید. در این راستا الگوهای مسکن در سراسر دنیا تبدیل به کدها و استانداردهایی خاص شده است.

از سویی دیگر نیاز به استفاده از الگوی طراحی مشارکتی یک موضوع پذیرفته شده است چنانکه طراحی از پایین به بالا منجر به فهم نیازهای واقعی اجتماع می‌گردد اما باید به این سوال پاسخ داد که تحت تاثیر چه موضوعات و مسائلی این امر محقق می‌گردد اما مساله مورد توجه، فهم چگونگی استفاده از مشارکت کنندگان در فرآیند طراحی برای کاربردی نمودن آن است. بسیاری از تجارب صورت گرفته، افراد را از طریق مشارکت مستقیم در طرح، ساخت و... درگیر پروژه نموده اند اما نتیجه مورد علاقه به دست نیامده و یا مورد تعمیم نبوده است چنانکه نوعی التقاط اندیشه ها و با صرف هزینه بالا منجر به بروز نوعی بی‌علاقگی به مساله مشارکت در طرح گردیده است.

تصویر ۱. ساختمان سازی با مردم دهکده آلتیت پاکستان (مأخذ: www.Akdn.org)

۲. ادبیات موضوع

تاریخچه استفاده از روش‌های مشارکتی در معماری موضوع طراحی مشارکتی بسیار وابسته به اندیشه های برنامه ریزی شهری سال‌های دهه ۶۰ قرن بیستم است به ویژه پس از انتقاد های صورت گرفته به کنگره های سیام و منشور آتن است. تاریخ تئوریک برنامه ریزی شهری به ویژه در کشورهای انگلیسی-آمریکایی بعد از جنگ دوم جهانی با تغییرات عمده ای همراه بوده است. به ویژه این تغییرات در دهه ۶۰ و زمانی صورت گرفت که سنت برنامه ریزی به عنوان طراحی شهری به صورت نقطه نظرات سیستمی و عقلانی به موضوع برنامه ریزی تغییر یافت. این موضوع نگاه به برنامه ریزی به عنوان طراحی فیزیکی قرارگاه های انسانی (مساله مورد توجه روانشناسان محیطی) توسط تولید پلان‌ها و نقشه‌های اجرایی با کیفیت‌های زیبایی‌شناسانه را پایان داد. نگاه سیستمی به مساله برنامه ریزی با موضوعاتی مانند همسایگی، ناحیه‌ها و مناطق به مثابه سیستمی از فعالیت‌های مرتبط می‌نگریست. توجه برنامه در کنار محیط فیزیکی به موضوعات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که نحوه زندگی را تحت تاثیر قرار می‌داد نیز بود (هورلی، ۲۰۰۲). بین سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ تجارب متعددی در حوزه مشارکت در برنامه ریزی در بخش‌های مسکن و ساختمان‌های عمومی در اروپا صورت گرفت. تجارب صورت گرفته هم در حوزه نظریه پردازی بود و هم در حوزه کاربرد روش‌های مشارکتی در بخش مسکن.

دیبودوف^۳ (۱۹۶۵) نه تنها بر ضرورت بحث در ارتباط با انتخاب های در حین برنامه ریزی تاکید داشت بلکه برای برنامه ریزان نقش مدافع علائق و خواست‌های گروه‌های مختلف قائل است.

"پل دیبودوف" معتقد بود کم اطلاعی افراد غیر متخصص نسبت به موضوعات تخصصی موجب می‌شود تا معمولاً آنها در برابر نظرات متخصصان بازنده باشند و بنابراین روند مشارکت چندان نتیجه بخش نباشد.^۴

در سال ۱۹۶۴، "رودوفسکی" کتابی را با عنوان "معماری بدون معمار" به رشته تحریر درآورد. او در این کتاب انتقاد خود را متوجه معماری و معماری کرد که بدون توجه به زمینه مورد خواست کاربر طراحی می‌کنند و نگاه معماران را به معماری برخاسته از درون زندگی معطوف نمود.

شری ارنستین^۵ (۱۹۶۹) معتقد بود مشارکت بدون توزیع دوباره قدرت یک فرآیند بیهوده برای افراد ضعیف است. او موضوعی را با عنوان "تربیان مشارکت" مطرح می‌کند و در آن به میزان فرصت برای افراد مختلف در فرآیند مشارکت اشاره می‌نماید.

در سال ۱۹۷۱ اولین کنفرانس طراحی مشارکتی در شفیلد برای پرداختن به جنبه های نظری و کاربردی روش‌های مشارکتی و دخیل نمودن کاربر در فرآیند طراحی برگزار شد.^۶ بوهانس اولیوگرن^۷ (۱۹۷۵) روش برنامه‌ریزی توسط استفاده کننده را در گروه‌های جمعی ساکن بوجود آورد. نسخه فنلاندی این گونه از مشارکت را نیز هیکی کوکونن^۸ (۱۹۸۴)

■ تعریف مراحلی که در آن مشارکت صورت می گیرد (آغاز-نگهداری)

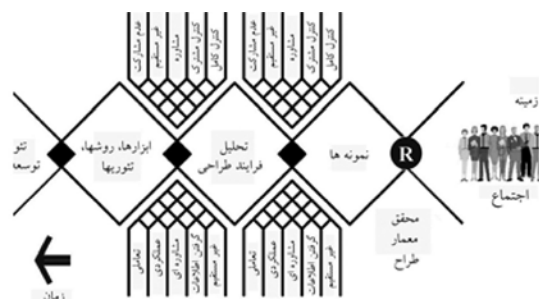
■ میزان دسترسی به تکنیک ها، روش ها و ابزارهای مختلف از آنجا که به کار گیری نظریات مشارکتی در حوزه های مختلف و کاربری های گوناگون معماری کار چندان ساده ای نیست عمده تجارب صورت گرفته که به نتایج قابل قبولی دست یافته اند در حوزه مسکن بوده اند. بررسی منابع مختلف این حوزه نشان می دهد توجه به ساخت مسکن با رویکرد مشارکتی نتایج قابل توجهی داشته که می توان از آن در تهیه طرح های مجموعه های مسکونی بهره جست^{۱۳}.

۳. روش تحقیق (ابزارها و تکنیک ها)

برای رسیدن به روش شناسی طراحی اجتماعی در مسکن و با توجه به نمونه های مدل های مورد مطالعه، نیازمند فراهم آوردن شرایطی برای دریافت اطلاعات مورد نیاز در حوزه های مختلف تحقیق و نحوه تاثیر آن ها بر مکانیزم های طراحی اجتماعی هستیم. این تحقیق بر مبنای تحلیل محتوای نمونه های موردی و نظریه های موجود در این حوزه شکل یافته است.

در پوشش هایی که در حوزه طراحی این الگوها انجام می پذیرد روش های آزمایشی به همراه استفاده از داده های حاصل از ابزارهای مختلف مشارکت مانند: پرسشنامه ها، مصاحبه های تشخیصی، روش های مشاهده عینی، بازی های شبیه سازی، تکنیک های (Information & Communication) ICT (Techniques) و... (بجتل و چرچمن، 2002: 616) توسط پژوهشگران مورد کاربرد است بطوری که یکی از سه رکن اساسی تحقیق نیز توجه به ابزارهای مختلف مشارکت و تکنیک ها و روش های تحقیق در حوزه های این موضوع است (سانوف، ۱۳۷۴).

در بسیاری از نمونه ها، استفاده از داده های آماری و یا روش هایی مانند تهیه پرسشنامه و موارد مشابه آن به دلیل کم بودن میزان مشارکت اجتماعی چندان مورد توجه نمی باشد، زیرا چنانکه از تجربه های پیشین بر می آید استفاده از داده های کمی، به دلیل عدم خوش بینی نسبت به نتایج موارد مشابه و تکرار بیش از اندازه آن ها و القای این باور که این موارد بدون کاربرد و صرفاً موضوعاتی صوری هستند، نمی خواند نتیجه مورد توجه را بوجود آورد؛ در حقیقت توزیع نامناسب میزان اقتدار در فرایند طراحی اجتماعی می تواند به نتایج نادرستی بیانجامد؛ بنابراین در نظر است تا از یکسو، از طریق مطالعه موردی نمونه های کاربردی این رویکرد در طراحی مسکن و الگوهایی از طراحی مسکن مشارکتی و تحلیل محتوایی نتایج به دست آمده به پاسخ سوال اصلی برای رسیدن به یک طبقه بندی مناسب در الگوهای مسکن مشارکتی نزدیک شد و از سویی دیگر به یک روش شناسی کاربردی در این حوزه اشاره داشت.

مدل ۱. مدل نظری یک فرآیند مشارکتی که در آن نوع و سطح مشارکت در طول فرآیند طراحی متغیر است. (منبع: نگارنده)

بصورت سیستمی از خود-برنامه ریزی در مسکن به کار گرفت. در انگلستان نیز کولین وارد (1976) و جان ترنر (1976) به توسعه نقش ساکنان از جمله بچه ها در توسعه مسکن و محیط زندگی پرداختند. (هورلی، 2002: 608).

تجربه آلمانی معماری مشارکتی را نیز "سیگال"^۳ به صورت ساختمان سازی مشارکتی در فاصله سال های 1960 تا 1980 نشان داد. روش "سیگال"^۴ بیشتر استفاده از متدهای پیش ساخته سازی ساختمان با چوب و توسط کاربران بود (بلوندل، 2005). در انگلستان نیز "آرسکین"^۵ تجارب مختلفی را به ویژه در مسکن به صورت مشارکتی در سال های 1970 به انجام رسانید. مشارکت عمومی در سال های 1980 و 1990 به سبب تئوری های معماری جمعی^{۱۰} (Wates & Knevit, 1987) و روش های و ابزارهای جدید مشارکت بسیار توسعه پیدا نمود. (سانوف، 200۰، هورلی، 2002). در این زمان نقش طراح و معماری تنها یک متخصص تکنیکی نبود بلکه او نقش ارتباط دهنده، مذاکره کننده و تسهیل کننده روابط میان مشارکت کنندگان و افراد دخیل در موضوع طرح را برعهده داشت. از این حیث به ویژه پروژهای مختلفی در کشورهای در حال توسعه مورد توجه قرار گرفت (لاکودسیا، 1364).

در حال حاضر موضوع مشارکت در برنامه ریزی در کشورهای مختلف با توجه به وضعیت سیاسی، اقتصادی و فرهنگ مدبریتی متفاوت است. چگونگی سیستم برنامه ریزی، نحوه انتقال خواست طبقات مختلف جامعه، تکنولوژی ارتباطات و داده ها از دیگر موضوعات تاثیر گذار هستند. بسیاری از ابزارهای مشارکت در کشورهای در حال توسعه به وجود آمده است چرا که در کشورهای صنعتی مجموعه های و سیستم های بسیار پیچیده و قواعد و قوانین پیشماری در برنامه ریزی وجود دارد. بنابراین مشکلات بسیاری در تغییر وضعیت سیستم از حالت ماهر-محور به سمت شبکه های غیرماهر شهروندی وجود دارد. از طرفی دیگر پدیده هایی مانند NIMBY^{۱۱} و LULU^{۱۲} نتایج اجرایی مشارکت را سخت نموده است (هورلی، 2002).

آنچه که از مجموع نظریه های مشارکتی بر می آید تاثیر مثبت برنامه مشارکتی دخیل نمودن افراد مختلف در حوزه های تئوریک و تجربی و جستجوی ارزش ها و خواست های مختلف است هر چند که موانع زیادی ممکن است پیش روی باشد اما در نهایت نتیجه ممکن است به فراهم ساختن محیطی منطبق با نیازها و ارزش های اجتماعی افراد بیانجامد.

برنامه ریزی مشارکتی از زمره معدود تئوری های است که خود بر نوع موفقیت یا ناکامی روش تاکید دارد. تئوری مشارکتی در برنامه بر نحوه توجه به مشارکت و چگونگی بروز آن در یک زمینه خاص تاکید دارد.

برنامه ریزی مشارکتی تجربه ای سیاسی، اخلاقی و اجتماعی است که در آن افراد و گروه های مختلف با روش های مختلف در مراحل گوناگون برنامه ریزی و تصمیم سازی با توجه به نیازها و خواست های خود شرکت می کنند.

هر چند کاربرد و با ساکنان گروه اصلی سهیم در برنامه ریزی مشارکتی هستند در این تعریف تمایزی میان کاربران و متخصصان وجود ندارد. برخی از اصلی ترین سوالات در حوزه معماری مشارکتی شامل مواردی است مانند (کامل نیا، ۱۳۸۷):

- روشن نمودن زمینه (وضعیت فرهنگی، مقیاس جغرافیایی، عنوان ها و اهداف اساس سیاسی، برنامه یا پروژه، وسعت زمینه عملیاتی، دسترسی به منابع)
- مشخص نمودن مشارکت کنندگان (معرفی کاربران، متخصصان، سیاست گذاران)
- تعریف سطح مشارکت (کنترل اطلاعات)

۴. معماری مشارکتی در طراحی مسکن (از نظریه تا عمل)

در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم، گرایش به سمت ساخت مجموعه‌های مسکونی که بتواند افرادی را که در جنگ خانه‌هایشان را از دست داده بودند اسکان دهد بسیار پدیدار شد. از طرفی دیگر پیشگامان معماری نیز در جستجوی راه حل‌هایی برای ساخت گونه‌های جدیدی از مسکن بودند. از گریپیوس تا لوکوربوزیه و میس وندرویه، هر یک به شکلی به این نیاز پاسخ دادند. موضوع آنقدر مهم بود که حتی در پروژه "وایستن هوف" تمامی این معماران گرد هم آمدند تا تجارب ساخت مسکن را به نمایش بگذارند اما هیچ یک از روش‌های مشارکتی که در آن زمان در حال مطرح شدن بود بهره‌نم گرفتند (شاید به این دلیل که موضوع چندان مشخص نبود). اما در هر صورت، توجه به کاربرد معماری مشارکتی در ساخت مسکن که از سال‌های ۱۹۶۰ به بعد رو به فزونی گذاشت، نوام با سنجش نتایج حاصل از طراحی مشارکتی گردید. تا قبل از این، تنها حسن فتحی، معمار مطرح مصری بود که در دهکده گورنا، از مشارکت کاربران و ساکنان در طراحی و ساخت استفاده کرده بود.

تصویر ۲۹. دهکده گورنا- حسن فتحی
(مأخذ: www.Akdn.org)

"حسن فتحی" در سال‌های ۱۹۵۰ یکی از شاخص‌ترین معمارانی است که با استفاده از الگوواره تکثرگرا سعی در دخالت دادن افراد در مراحل مختلف یک پروژه معماری داشت. در طرح دهکده گورنا، حسن فتحی سعی داشت تا رابطه میان مالک، معمار و استاد کار را به نحوی مطلوب برقرار کند. در طرح خانه‌های دهکده، فتحی در جستجوی راهی برای کسب نظرات زنان خانه دار بود اما مشکلات فرهنگی مبنی بر عدم تمایل مردان برای مشارکت زنانشان موجب شد تا او از چند خانم آشنا با گورنا استفاده کند. سپس با ساخت ۲۰ نمونه از خانه‌ها، نظرات و عکس العمل افراد را نسبت به آن بدست آورد. او معتقد بود مردم چندان از نقشه‌ها سر در نمی‌آورند لذا با ساخت نمونه مسکن می‌توان آن‌ها را مشارکت داد. فتحی از برخورد نامناسب اهالی در این مورد گلایه می‌کند. او می‌گوید: "اهالی گورنا به سختی می‌توانستند در مورد ساختمان‌ها با ما به بحث بپردازند. آنان نمی‌توانستند به ما بگویند که چه نیازهایی دارند و به طور طبیعی برای آن را نداشتند که از سبک یا زیبایی خانه صحبت کنند" (فتحی، ۱۳۸۴: ۸۷).

روشی که حسن فتحی جستجو می‌کرد، بیشتر دخالت کاربر در طول فرآیند طراحی (از طرح تا ساخت) آنهم در حوزه مسکن روستایی بود ولی لازم بود تا نسخه ای برای پروژه‌هایی که در شهرها نیز ساخته می‌شوند نوشته شود. از این رو معماران و نظریه پردازانی که به ویژه از نسل "گروه ۱۰" بودند، سعی کردند استفاده از مشارکت در ساخت مسکن جمعی را کاربردی نمایند. بویژه اینکه جنبش‌های اجتماعی سال ۱۹۶۹م به بعد نیز مساله مشارکت را بیشتر در محافل معماری مطرح کرد بطوریکه تا دهه ۹۰ قرن بیستم معماران بزرگی در این زمینه فعالیت نمودند.

از این رو دوره اول بیشتر به موضوعات نظری پرداخته شد و نمونه‌های کاربردی نیز عمدتاً از "سیخ اجتماعی" برای ساخت معماری استفاده می‌کرد.

دور دوم تغییرات از ۱۹۸۰ به بعد اتفاق افتاد. "ریچارد هیچ" در سال ۱۹۸۴ در کتاب معروف خود با عنوان "حوزه معماری اجتماعی" با اشاره به حرکت جریان‌های معماری از فرمالیسم و البته سازی معماری به سوی درک نیازهای کاربران در طرح‌ها، به نمونه‌هایی از طرح‌های مشارکتی پرداخت که با توجه به بازخورد و نظریه‌های موافق و مخالف مطرح بودند. تغییر اساسی و جدی تری که مشهود بود، گرایش معماران نام آشنا به سوی این رویکرد طراحی بود. شاید تا پیش از این، نمونه‌های مشارکتی توسط افراد کم آوازه و یا حتی غیر متخصص صورت می‌گرفت که این خود موجب بی‌علاقگی شده بود اما تجارب یعدی نشان داد که برخی از معماران معاصر نظیر چالرز مور، رالف ارسکین، هرمان هرترزبرگر، آلدو وان اِک، کریستوفر الکساندر، چارلز کوره آ و... نیز همای دیگر معماران مطرح مشارکتی مانند رود هکنی، بونا فریدمن، نابل همدی، هنری سانوف و... به این رویکرد نگاهی مثبت پیدا نموده‌اند. "چالرز مور" از مطرح ترین معماران پست مدرن در برنامه تلویزیونی "طرح روآناک ۷۹" سعی کرد تا با استفاده از نظرات کاربران به نوعی دخالت موثر کاربر را در یک طرح معماری نشان دهد.^{۲۹}

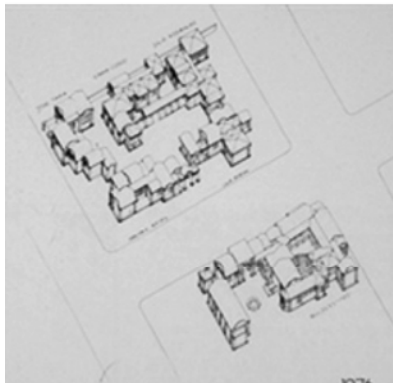

تصویر ۳۰. برنامه تلویزیونی روآناک ۷۹.
(مأخذ: فلوید، ۱۹۸۴: ۲۸۷)

طرح "روآناک ۷۹" با استفاده از روش کارگروه و نمایش تلویزیونی انجام شد. در حین نمایش تلویزیونی طرح، افراد تشویق می‌شدند تا با تماس‌های تلفنی خود، نظرات خود را ابراز نمایند. در این پروژه بینندگان نزدیک به ۳۰۰۰ تماس تلفنی برقرار کرده و نظرات خود را ابراز داشتند. "چاد فلوید" اعتقاد داشت که تلویزیون که به خاطر جداکردن حلقه‌های ارتباط مستقیم مردم مورد نكوهش واقع می‌شد، در روآناک، نقش گردآورنده عقاید را بر عهده داشت (فلوید، ۱۹۸۴: ۲۸۷). در این طرح و با استفاده از مطالعات بر روی نتایج مشخص شد که استفاده از تلویزیون به عنوان یک ابزار مشارکتی توانسته است

می‌یابست توسط خانواده‌ها طراحی شوند بود. ساکنان ابتدا با استفاده از زبان الگو، فضاهای مورد نیاز خود را در سایت نشانه گذاری کردند. سپس مرحله دیوار چینی و بعد از آن کف و ستون‌ها بنا نهاده شد.

با استفاده از بلوک‌های سبک فضاهای داخلی شکل گرفتند و بعد از آن نیز دهلیزها و کولونادها ساخته شدند و بعد از آن نیز سقف‌های منحنی ساختمان ساخته شدند. یکی از خانواده‌ها که یک زوج جوان با یک دختر بچه خردسال بودند، در خلال پروژه و به دلیل علاقه فراوان به کودکان به گونه‌ای طراحی نمودند که به نوعی این علاقه را نمایانگر باشد. آن‌ها با استفاده از یک نقشه صلیبی، در مرکز خانه فضایی برای کودکان مهیا کردند که همواره بتوانند با او در ارتباط باشند.

تصویر ۷. پروژه مسکن جمعی در مکزیک.
(مأخذ: <https://www.courses.psu.edu>)

تصویر ۸. مشارکت در ساخت پروژه مسکن جمعی مکزیک.
(مأخذ: <http://groups.csail.mit.edu>)

در این پروژه الکساندر در تمامی مراحل از افراد استفاده نمود و به نوعی می‌توان گفت که کنترل فرآیند در اختیار ساکنان بود. تنها در ابتدا و انتخاب طرح اولیه، الگوهای طراحی مورد استفاده قرار گرفتند. روش‌های مشارکتی عمومی در این طرح کمتر به خدمت گرفته شد و بیشتر از طریق تجربه عینی، خانه‌ها ساخته شد. روش سیستمی الکساندر در فاز بندی پروژه کاملاً مشهود است (کامل‌نیا، ۱۳۸۷).

یکی از طرح‌های موفق که با استفاده از روش الگوهای طراحی به انجام رسید طرح "کلاستر مورن" بود (هچ، ۱۹۸۴). طراح با استفاده از روش زبان الگو، ابتدا به کشف الگوهای طراحی سایت پرداخت.

این پروژه شامل مراحل بود مانند انتخاب سایت، وارد کردن مردم به برنامه، انتخاب روش طراحی مناسب برای مشارکت افراد و استفاده از تکنیک‌های مناسب برای گفتگوی افراد مختلف.^{۲۱}

تأثیر بسیار مثبتی را بگذارد.

معمار مطرح دیگر "هرمان هرتز برگر" بود. "هرتز برگر" نیز تجارب زیادی را در طرح‌های مشارکتی سال‌های بعد در اروپا منعکس نمود. با این وجود "هرتزبرگر" به نقاط ناکارآمد طراحی مشارکتی نیز اشاره دارد. با وجود تجارب زیادی که او در طراحی مشارکتی مدارس دارد اما در برخی از موارد به سردرگمی و عدم نتیجه‌گیری در فرآیند طراحی مشارکتی اشاره می‌کند.

"هرتزبرگر" یکی از مهمترین معماران این بخش، برای معمار نقش محوری و مرکزی در تولید فرم قائل است اما نه تولید فرمی که منظور نظر پست مدرنیست‌ها بود بلکه فرمی که حاصل تعامل با کاربر است (هرتز برگر، ۱۳۸۸). او در مقاله خود با عنوان "تعامل فرم و کاربر" به این مطلب اشاره دارد.

در پروژه "دیاگون"^{۲۲}، هرتزبرگر هشت مدل از مسکن را طراحی کرد و آن را به صورت نیمه تمام اجرا نمود تا کاربران بر اساس نیازهای خود بتوانند فضاهای داخلی را تقسیم کنند و شکل دهند. فضاها قابل تبدیل به یکدیگر بودند و تا حدی امکان توسعه فضاها به یکدیگر وجود داشت. این پروژه نیمه ساز امکان تعامل موضوعات مورد خواست کاربران را فراهم می‌کرد.

تصویر ۹. الگوهای واحدهای دیاگون.
(مأخذ: faculty.virginia.edu)

در پروژه "دیاگون"^{۲۳} نماها از طرف کاربران انتخاب و در چارچوب مخصوص جای داده می‌شد بنابراین کاربر می‌توانست تصمیم بگیرد که نمایی شیشه‌ای داشته باشد یا آن را توسط پانل پیوشاند. (هرتزبرگر ۱۹۸۴: ۱۳-۱۴)

"کریستوفر الکساندر"^{۲۴} از دیگر معماران و نظریه‌پردازان طراحی مشارکتی بود. او با استفاده از روش‌های ساده‌سازی مفاهیم برای درک بهتر کاربران و نیازهای آن‌ها تحت عنوان "الگوهای طراحی" تجاربی را در این حوزه نمود. الگوهای طراحی الکساندر زبان متنوعی از الگوها را برای درک درست نیازهای کاربران ارائه می‌کند (الکساندر، ۱۳۸۱).^{۲۵}

الکساندر در پروژه مسکن جمعی در مکزیک می‌گوید: ما کشف کردیم که بسیاری از تلاش‌های مردم در جهت حل مسائل خانه‌هایشان است بنابراین سعی کردیم به احساسی که از ریشه‌ها نشأت می‌گیرد بپردازیم.

ما سعی کردیم در ساخت خانه فرآیندی را به کار گیریم که در آن احساس‌های انسانی اولویت در این طرح هریک از خانه‌ها بوسیله ساکنانش طراحی شده است. مصالح مورد استفاده از همان محل ساختمان تهیه شده‌اند. موضوعات اصلی در فرآیند ارتباط میان مردم و طراحان و پذیرفتن این حقیقت که خانه‌ها

تصویر ۱۰. خانه‌های بیکر.
(مأخذ: ارسکین، ۱۹۸۴: ۱۸۸)

پس از پذیرفته شدن طرح ارسکین، دفتر کاری در داخل محله تشکیل داد تا از طریق آن ارتباط نزدیکی با ساکنان ایجاد شود و برای همه در دسترس باشد. "ارسکین" درباره پروژه چنین می‌گوید:

"زمانیکه این طرح به ما پیشنهاد شد در ابتدا خواستیم تا کارفرماهای واقعی خود را (ساکنان) بشناسیم تا بتوانیم با نیازها و خواست‌های آنها آشنا شویم. از این رو دخترم و یکی از همکاران به مدت یک ماه به آنجا فرستاده شدند تا در آنجا زندگی کنند. در این مدت ملاقات‌های گوناگونی را انجام دادیم و تا حدودی توانستیم آشنایی پیدا کنیم پس از آن دفتر ما در آنجا تاسیس شد و درب آن همواره به روی همگان باز نگاه داشته شد." (ارسکین ۱۹۸۴: ۱۸۸)

نجارب معماری مشارکتی در مسکن، تنها محدود به کشورهای اروپایی نبود؛ در کشورهای آسیایی مانند هند و پاکستان نیز نمونه‌های متعددی از مشارکت در طراحی مسکن تجربه می‌شد؛ در پاکستان عارف حسن همواره با تکیه بر گروه‌های مردمی، نوعی معماری و طراحی مردم‌گرا را در معماری کشورهای در حال توسعه به جریان درآورده بود^{۲۸}؛ استفاده از اعتبارهای عمومی و کمک‌های نهادهای خیریه در ساخت بناها و مجتمع‌های سکونت‌ی برای اقشار کم‌درآمد و طبقه متوسط جامعه، از مهم‌ترین کارهای وی بوده است.

تصویر ۱۱. دهکده آرنیا.
(مأخذ: www.akdn.org)

پروژه به صورت گونه‌های مختلفی از نوسازی، بپیمه‌سازی و نوسازی شکل گرفت. برای دعوت افراد به مشارکت آگهی‌هایی در روزنامه‌ها درج شد و شهرداری نیز اطلاع رسانی نمود. علاقمندان در یک جلسه گردهم آمدند و نظرات خود را مطرح کردند. (از تعداد ۸۰۰ دعوت نامه، ۵۵ خانواده پاسخ دادند) از آن‌ها یک علقه بیشتری نشان دادند دعوت شد تا گروهی تشکیل دهند و در مراحل مختلف حضور داشته باشند. (حدود ۲۰ خانواده) در نهایت ۱۲ خانواده برای ارزیابی‌های نهایی انتخاب شدند.

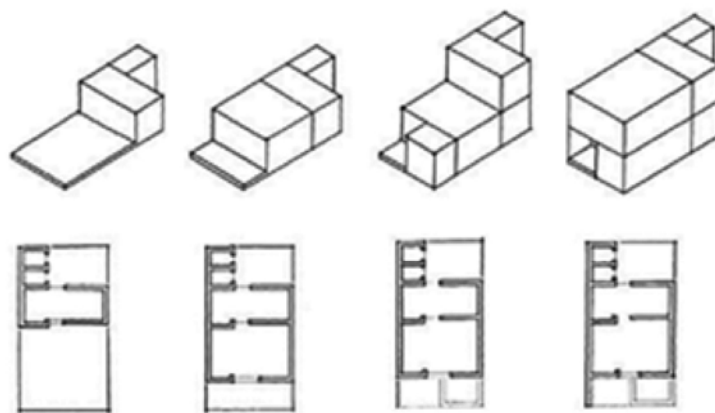
تصویر ۹. کلاستر مورن.
(مأخذ: هچ، ۱۹۸۴: ۱۳۹)

در مرحله طراحی، گروه طراحی ۱۲ خانه طراحی نمود تا بتواند از افراد مشارکت جوید. ملاقات‌ها معمولاً هر دو هفته یکبار به انجام می‌رسید. زمان کارگروه‌ها به گونه‌ای انتخاب می‌شد که نه کم باشد تا احساس اهمیت آن برای افراد کم شود و نه آنقدر طولانی که احساس فرسودگی به مشارکت کنندگان دست دهد. ویژگی‌های این فرآیند چنین تشریح شده است. (اولیور گرن، ۱۹۸۴: ۱۴۳-۱۳۵):

- معماران نقش کلیدی را به عنوان هدایت کننده گروه‌ها و مشاور بر عهده دارند
- پروژه به صورت گام به گام طراحی شده
- استفاده از الگوهای طراحی برای به دست آوردن نظرات کاربران درباره طراحی
- بازدید از وضعیت طرح‌های موجود نکات مثبت و منفی را بیشتر روشن می‌نماید
- "ارسکین" نیز در پروژه "بیکر" یکی از نمونه‌های تاثیرگذار این جریان را به وجود آورد. زمانیکه این طرح به "ارسکین" پیشنهاد شد، او طرحی پیشنهادی و اولیه ارائه کرد. در این طرح به مواردی اشاره شده بود:
- ساختن محیطی یکپارچه برای زندگی و با همکاری ساکنان
- حفظ ارزش‌ها و ارتباط بنا با محیط اطراف
- طراحی مجدد خانه‌ها به گونه‌ای که به انسجام خانواده صدمه ای وارد نکند
- توجه به نحوه ارتباط عابران در محل و ارتباط مناسب آن‌ها
- دادن ویژگی جدید به محله با استفاده از فرم فیزیکی مناسب

می‌خواند براساس نیازهای ساکنان تنوع داشته باشد. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این مجموعه به وجود آوردن فضاهایی جمعی برای تعامل افراد با مذاهب مختلف (مسلمان، هندو و ...) است تا از طریق این تعامل ارتباط‌های همسایگی و بینافرهنگی افزایش پیدا نماید. در این پروژه برای افراد کم درآمد امکان انتخاب الگوی مورد نظرشان فراهم بود به طوریکه در هر زمین فقط سرویس‌های بهداشتی (هسته تاسیساتی بنا) ساخته شدند و برای بقیه فضاها، افراد از میان الگوها، نمونه مورد نظر را انتخاب می‌کردند. آن‌ها می‌خوانستند هر مصالح با رنگی را برای خانه خود انتخاب کنند: آجر، سنگ، سیمان و ... مصالح با استفاده از تخصیص وام‌هایی به افراد تحویل داده می‌شد و آن‌ها ماهیانه مبلغی از آن را پرداخت می‌کردند. (مسئولیت پرداخت این وام‌ها بر عهده زنان خانواده نبوده شد چراکه اعتقاد بر این بود که آن‌ها در قبال این موضوع، مسئولیت اجتماعی بیشتری احساس می‌کنند).

"دهکده آرنیا"^۴ در هندوستان نیز از نمونه‌هایی بود که با توجه به مفهوم "احساس جمعی"، توانست از رویکرد جمعی معماری به وسیله ویژگی‌های یک الگوواره رفتارگرا بهره جوید. "دوشی" طراح این پروژه آن را "طرح کاربر پاسخگو" نام می‌نهد و معتقد است در این پروژه هریک از کاربران بر اساس توانایی مالی خود اقدام به تکمیل طرح معماری نمود. آرنیا نوعی همدوسی میان فرم و هزینه است.^۵ در این پروژه کارگاه‌های آموزشی برای بالابردن مهارت ساکنان در نگهداری از خانه خود برقرار شد. "دوشی" در این طرح می‌خواست نوعی تعادل اجتماعی میان گروه‌های اجتماعی و مذهبی برقرار کند. از اهداف مهمی که برای آرنیا در نظر گرفته شده بود، بالابردن "احساس جمعی" میان ساکنان بود.^۶ این پروژه به دلیل فراهم آوردن مسکنی برای افراد کم درآمد در هماهنگی با بافت اجتماعی و اقتصادی ساکنانش از نمونه‌های مورد توجه است. واحدهایی که در این مجموعه قرار دارند با وجود تبعیت از گونهای استانداردسازی در الگوها،

تصویر ۱۳۰۱۲. الگوهای مسکن در دهکده آرنیا.
(مأخذ: <http://archnet.org/library>)

ماتریس ۱. برخی از پروژه‌های مشارکتی در مسکن.

سال	عنوان پروژه / طرح	کشور	گونه معماری	توضیحات
۱۹۵۴-۱۹۴۶	دهکده گورنا	Gourna Town	مسکن روستایی	معمار و برنامه ریز این پروژه حسن فتاحی بود
دهه ۱۹۵۰	خانه‌های همجوار	Terrace Houses	مسکونی	طراح: والتر سیگال
۱۹۶۰	مجموعه مسکونی اشنزیدلنگ	Eshensiedlung	مسکن	
۱۹۶۰-۱۹۷۵	میزون پارک	Mission Park	مجموعه مسکونی	طراح: جان شارات
۱۹۶۸	بیکر	Baker	مجموعه مسکونی	طراح: رالف ارسکین
۱۹۶۹	لامبرت	Lambert	مجموعه مسکونی	طراح: لوسین کرول
۱۹۶۹-۱۹۷۱	خانه‌های دیاگون	Diagoon Houses	مجموعه مسکونی	طراح: هرمان هرتزبرگر
۱۹۶۹-۱۹۷۸	مولنویلت	Molenvliet	مجموعه مسکونی	طراح: فرانس فان در ورف
دهه ۱۹۷۰	خانه سازی تجربی	Experimental Housing	مجموعه مسکونی	طراح: پل ژاکوب
۱۹۷۱-۱۹۷۶	وهن مورگن	Wohnen Morgen	مجموعه مسکونی	معمار: اتو کار
۱۹۷۲	پروژه اشنزیدلنگ	Eshensiedlung	مسکن	
۱۹۷۲-۱۹۷۵	کلستر مورن	Klostermuren	مجموعه مسکونی	طراح: یوهانس اولیوگرن
۱۹۷۴	بلک رود	Black Road	مجموعه مسکونی	طراح: رود هکنی
۱۹۷۵	لس مارلس	Les Marelles	مجموعه مسکونی	طراح: جورج ماریوس
۱۹۷۵	رو دومریل	Rue Dumeril	مجموعه مسکونی	طراح: جان کلود پرینز
۱۹۷۵	کابریلو	Cabrillo Village	مجموعه مسکونی	طراح: جیم یوردنوا
۱۹۷۵-۱۹۷۶	مسکن جمعی	Cluster Housing	مجموعه مسکونی	طراحان: کریستوفر الکساندر، هاوارد دیویس، جولیو مارتینز و دان کورنر
۱۹۷۶-۸۲	پروژه پونتگان	Puntigan	مسکن	
۱۹۷۷	ال سنتر	El Centro	مجموعه مسکونی	طراح: هلموت شولتز
۱۹۷۷	مسکن ارزان قیمت	Low-cost Housing	مسکن	
۱۹۷۸	پروژه لویشانس	Lewishans	مسکونی	طراح: والتر سیگال
۱۹۷۹	آدلاید رود	Adelaide Road	مجموعه مسکونی	طراح: نابل همدی
۱۹۷۹	اشنزیدلنگ	Eschensiedlung	مجموعه مسکونی	
۱۹۸۰	خانه‌های چوبی	Timber-frame Houses	مسکونی	طراح: والتر سیگال
۱۹۸۲	مسکن اجاره ای ارزان	Low-rent Dwelling	مسکن	
۸۴-۱۹۸۲	لجرز دورف	Mimi Algerdorf	مسکن	
۱۹۸۶	دهکده هنرمندان	Artist's Village	مجموعه مسکونی	معمار: چالرز کورره آ
۱۹۸۶	مسکن سالمندان	Elderly Resident	مسکونی	
۱۹۸۸	دهکده آرنبا	Aranya Township	مجموعه مسکونی	معمار: دوشی
دهه ۱۹۹۰	خانه سازی کارگران مزرعه	Farm Worker Housing	مسکن	
۱۹۹۲	راگنیتز	Rognitz	مسکن	
۱۹۹۲	خانه سازی با زندگی همکارانه	Assisted Living Housing	مسکن	

(کامل نیا ۱۳۸۷: ۱۶۱-۱۵۸)

نتیجه گیری

در بررسی رونقدهای مشارکتی در معماری مسکن و مجموعه های مسکونی در قرن بیستم میلادی سه دوره اصلی قابل شناسایی است: دوره اول تا اوایل نیمه دوم قرن بیستم و سالهای آغازین پس از اتمام جنگ های جهانی است که بیشتر موجهی از ساخت و ساز انبوه صورت می گیرد و در بخش مشارکت نیز عمدتاً از مردم به عنوان تامین کننده منابع (مالی و انسانی) طرح های معماری استفاده می شود. دوره دوم به فاصله سالهای ۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰ و به ویژه تأثیر جریانات مربوط به نسل گروه ۱۰ در معماری و توجه به مشارکت کاربران در طرح های مسکن بر می گردد که به نوعی دخالت مستقیم کاربران در طرح و نگهداری مسکن مورد علاقه شان است. دوره سوم مربوط به دو دهه آخر قرن بیستم می شود که در این سالها توجه به الگوهای رفتاری، موتیف های فرهنگی و مسائلی از این حیث در ارتباط میان معمار و کاربر مورد توجه است و معماری حاصل تعامل میان این دو صورت می گیرد.

• تعیین نیازهای واقعی کاربران در مسکن مورد خواست
• توسعه برنامه دهی معماری توسط گروه اجتماعی
• توجه به مفهوم گروه/اجتماعی (اجتماع^۲) برای شروع یک فرآیند به عنوان شرط لازم (تجارب معماری مشارکتی نشان می دهد عمده پروژه ها متوجه یک گروه اجتماعی هدف بوده اند که دارای شاخصه های مشترکی با یکدیگر هستند مانند: وضعیت اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، شغل و معیشت و به این معنی که همدوسی اجتماعی می باشد در کاربران وجود داشته باشد تا فرآیند مشارکتی در معماری تحقق پذیرد).

- تعرف پروژه به عنوان یک فرآیند گام به گام
- استفاده از الگوهای طراحی برای به دست آوردن نیازهای واقعی کاربران
- تعریف گروه های کاری هدفمند و پرهیز از دخالت همه در طول فرآیند
- معمار به عنوان تسهیل کننده است نه تعیین کننده.
- توجه به شاخصه های احساس جمعی برای بالا بردن حس تعلق کاربر به معماری
- استفاده از تکنیک ها و ابزارهای جدید مشارکتی و پرهیز از روش های سنتی مانند پرسشنامه و ...
- حضور کاربر در تمامی مراحل فرآیند، از برنامه دهی تا پس از اسکان و نگهداری

ماتریس ۲: طبقه بندی رویکرد معماری جمعی در مجموع های مسکونی.

دوره تاریخی	نظریه پرداز	فازهای فرآیند طراحی	مشارکت کنندگان	روش مشارکت	سطح مشارکت	معمار	نمونه ها
تا ۱۹۵۰	آرنستین	تامین بودجه - ساخت	عموم	مشاهده عمومی، پیمایش	کنترل فرآیند در اختیار کاربر	حسن فتحی	دخکده گورنا
۱۹۵۰-۱۹۸۰	سانوف، تیلور	تحقیق صراحی - ایده های اولیه - نگهداری	گروهی از کاربران	کار گروه، دیالوگ و چارتر، مدل سازی، ICT	بر کاربر در برخی از فازها به صورت مشاوره و انتخاب کننده استفاده می شود	رافع ارسکین، هرمان هرتز برگر، چارلز مور	مجموعه های مسکونی دیاگون، پیکر
۱۹۸۰-۲۰۰۰	همدی، واتز	انتخاب گزینه صراحی	معمار- کاربر	تفصیحات رفتاری، POE	معمار با درک الگوهای رفتاری مورد نیاز کاربر را دخالت می دهد	بالکریشنا دوشی	دهکده آرنبا

(منبع: نگارنده)

پی نوشت ها

1. John Turner
2. Horelli
3. Davidoff

۴. نگاه کنید به: مقیمی، ۱۳۸۲: ۱۶۰ و ۱۶۱

5. Arnstein

۶. کامل نیا، ۱۳۸۷: ۷۸

7. Walter Segal

۸. والتر سیگال (۱۹۰۷-۱۹۸۵)، متولد سوئیس، او تحصیلات خود را در سوئیس و آلمان انجام داد. معروفیت عمده او به دلیل توسعه سیستم خانه سازی به روش خویش فرما است. مدل سیگال بر اساس مدلی سنتی اسکلت چوبی و بوجود آوردن ساختارهای سبکی است که با حداقل تجربه قابل ساخت باشند. خانه های او را تأثیر گرفته از خانه های سنتی ژاپنی می دانند.

9. Ralph Erskine
10. Wates & Knevit
11. not in my backyard
12. locally unwanted landuse

۱۳. یک بررسی نشان می دهد نزدیک به ۴۰٪ نمونه های موفق در حوزه کاربردی مشارکتی در بخش مسکن است. نک به: کامل نیا، ۱۳۸۷: ۱۶۲

14. Bechtel B., Churchman A
15. Team X

Architecture, VNR Inc, USA:4959-.

- Hamdi N. , (1991) Housing without Houses: Participation, Flexibility, Enablement Van Nostrand Reinhold Company, New York, Cincinnati, Atlanta, Dallas, San Francisco.
- Hatch R. ,(1984) The scope of social architecture, VNR Inc, USA.
- Hertzberger H. , (1984) The Interaction of form and users, in Hatch R. , The Scope of Social Architecture, USA, VNR Inc: 1319-.
- Olivergren J. ,(1984) How a little community is born, in Hatch R. , The Scope of Social Architecture, USA ,VNR Inc,135143-.
- Moatasim F. , (2005) Practice of Community Architecture: A Case Study of Zone of Opportunity Housing Co-Operative, Unpublished M. S Dissertation, McGill University, Montreal
- Sanoff H. ,(2000) Community participation methods in design and planning, John Wiley & Sons, USA, 2000
- Turner J. ,(1976) Housing y People, London ,Marion Boyers.